

Konuk Yazar/ Guest Author

Etik İlkeler ve Davranış Kuralları Açısından Bilimsel Etik Kurullarının Gerekliliği *

Necessity of Scientific Ethics Committees in Terms of Ethical Principles and Codes of Conduct

İbrahim Ortaş **

Öz

Bu makalede bilimsel çalışmaların etik kurallar çerçevesinde yapılmaması durumunda ortaya çıkan sorunların yansımaları ve sonuçları üstünde durulmakta ve bunların önlenmesi için Bilimsel Etik Kurullarının gerekliğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda TÜBİTAK bünyesinde ilgili bir merkezin kurulmasından sonra TÜBA tarafından 1 Aralık 2001 tarihinde açıklanan "Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları" başlıklı raporda yer alan 6 temel ilke ve "Davranış Kuralları" hakkında bilgi verilerek makale sonlandırılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: etik; bilimsel etik; bilimsel etik kurulları

Abstract

This article discusses the reflections and consequences of the problems that arise when scientific studies are not carried out within ethical rules and it emphasizes on the necessity of Scientific Ethics Committees for preventing such problems. Within this

* Pivolka dergisinde yayımlanan makalenin gözden geçirilmiş halidir (Ortaş, 2004). Bilimsel Etik Kurullarının Gerekliliği. PIVOLKA, 3(14), 18-19. <http://www.elyadal.org/pivolka/14/etik.htm>.

** Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Toprak ABD., e-posta: iortas@cu.edu.tr

frame, the article gives information about the 6 basic principles that appear in the report titled “Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları” (Ethics and Ethical Issues in Scientific Researches) announced on December 1, 2001 and a list titled “Davranış Kuralları” (Code of Conduct) by TÜBA (The Turkish Academy of Sciences) following the establishment of a related center within TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey).

Keywords: *ethics; scientific ethics; scientific ethics committees*

Bilim yapan kişilerin en başında bilmesi gereken bilimin tarifi olan ‘doğada var olan olay ve olguların yasalarının altında yatan gerçekleri anlayıp anladığını başkalarının anlayabileceği dilde aktarması olarak adlandırabileceği’ gibi, bilinmeyi bilinir hale getirme, varolup ta görülmeyeni görünür hale getirmek ve başkalarının dikkatini konu üzerine çekmek, deşifre etmek, yalanı yanlış ortaya koyma, sahtekârlık ve aldatmalarla savaşmak ve gerçeği yalın hali ile açıklama sanatıdır da denilebilir. Bilim yapmak ve yaymak bir bilgi ve birikim gerektirdiği için her şeyden önce konu hakkında bir tarih bilincine varmış olmak gerekir.

Genelde bilimsel çalışmalarda tarih bilinci ya literatür çalışması veya önceki çalışmalar adı altında yayınlanır. Özellikle de Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinde buna önem verilir. Bu konuda üniversitelerimizde bilim tarihi dersleri okutulmadığı için öğrencilerin bilimsel bakış açısı oluşmamakta, hatta **hocalarımızın büyük çoğunluğunun bilim tarihi ve bilim felsefesi konusunda yetersiz** olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Üniversitelerde bilimsel araştırmanın nasıl yapılacağı ve verilerin nasıl değerlendirilip yorumlanacağı öğretilmediği için Yüksek Lisans ve Doktora öğrencileri bir önceki arkadaşlarının bilgilerine başvurarak, aynı modeli kopya etmektedirler, bezen de bu kopya kelimesi kelimesine tam olarak devam etmektedir. Konfüçyüs ‘Düşünmeden öğrenmek yararsız, öğrenmeden düşünmek tehlikeli’ diyor. Ne aradığını bilmeden bilim yapmaya kalkmak beraberinde bu tür tehlikeli etik sorunları doğurmaktadır. Tez jürilerindeki hocalarımız tezleri dikkatlice okudukları zaman bir çok tezin daha önce yapılan tezlerin öncelikli olarak önceki çalışmaların olduğu gibi

veya benzeri bir tezden alındığı gözlenecektir (*deyim yerindeyse bunları yapanlar bilimsel geniş getirmektedirler*).

Yakın geçmişte bir üniversitemizdeki Yüksek Lisans öğrencisinin bir hocanın geçmişte hazırladığı tezinden ve başka bir bölümde tamamlanmış bir tezden blok halinde işine gelsin veya gelmesin gereksiz bilgileri dahi kopya yaptığının yine bir hoca tarafından belirlendiği ve ilgili kısımların son anda tezden çıkarıldığını duyduk. Bazen de bilimsel makalelerde başkalarının bilgilerini hatta başkalarının orijinal makalelerini biraz modifiye ederek kendi emekleri imiş gibi göstererek yayınlamakta olanlar da bilinmekte olup, yabancı bir dilde makale ve yayını olduğu gibi çevirip kendi bulgusu ve yaratısı imiş gibi yayınlamakta olanlar da görülmektedir. Bazı profesörlerin bilimsel hırsızlık yaptığı veya bazı hocaların tezlerinin önemli bir bölümünü başka tezlerden olduğu gibi kopya yaparak tamamladığı konulu haberler zaman zaman gazete ve dergilerde sıklıkla duyulmaktadır. Ülkemizin önde gelen ve bir dönem bu ülkenin bilim kuruluşlarının başında uzun süre bulunmuş olan bir büyüğümüzün yurtdışında yayınlanan bir kitabı çevirterek kendisi yazmış gibi yayınladığı haberi günlerce gazetelere haber konusu olmuştu. Kendi alanımızda dünyada ders notu olarak okutulan bir kitabın bazı hocalarımız tarafından önsözü dahi aynen çevrilerek özgün bir esermiş gibi yayımlandığı birçok meslektaşımızın bilgisi dahilindedir. Bunlar ayyuka çıkıp şikayet konusu olanlar vakalardır.

Bir de şikayet konusu olmayan nice bilimsel hırsızlıklar var. Başkalarının ürettiği projeleri bir şekilde elde edip materyal ve metot yaklaşımında değişiklikler yaparak proje verenlerin olduğu ve bu yetmiyormuş gibi bir de projelerinde hiç bir şey yapmadan veri üretenler de yok değildir. Bulgularını beğenmeyip şöyle olmalıdır deyip kitabına uyduranların haddi hesabı yoktur. Kafadan rapor yazıp raporu süsleyerek göz boyayanları duydukça tüylerimiz ürperiyor. Üniversitelerde özellikle de Yüksek Lisans ve Doktora derslerinin bir kısmının bazı hocalar tarafından işlenmediği sık sık öğrencilerin şikayet konusu olmaktadır. Adına açtırdığı ders bir kitabın bir bölümü bile olmayacak içeriğe sahip olduğu halde haftada dört saat olarak ilan edildiğini görünce içinizden dersin içeriği ve önemini sorgulamak geliyor. Biraz derinlemesine işlediğinizde, dersi verenin konu ile yakından uzaktan bir ilgisinin olmadığı bırakın araştırma yapmayı en basit fakülte dergilerinde bile bir yayınının olmadığı görülmektedir.

Projeden demirbaş almış gibi gösterip gerçekten almayıp yalan ve yanlış beyan verenlere ne demeli? Bir üniversitemiz adına yurt dışında doktora yapan sözüm ona bir araştırmacı yurtdışı dönüşü kadro alabilmek için kendi kafadarı bir arkadaşı ile yurtdışında ön denemede elde ettiği sonuçlarını yayınlamaya çalıştıkları zaman yakalanır ve neyse ki kınama cezası ile cezalandırılırlar. Bunlar benim duyduklarım veya tanık olduklarımdır. Eminim ki herkesin bildiği çok daha fazla vaka vardır. Bütün bunlar duyuldukça halen şark zihniyetinin neresinde olduğumuzu derin derin düşündükten sonra ve Hüseyin Batuman'ın '*Bilim ve Şarlatanlık*' (Batuman, 1999) kaynağının ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Etik olarak hiçbir yeri olmayan bu kişilerin gerçekten ruh halleri incelendiğinde kendileri ile barışık olmayan, halk deyişiyle açgözlü, bencil ve emek vermeden bir yerlere gelmek isteyen günün insanları oldukları anlaşılacaktır. Tabii millet olarak hafızamız zayıf olduğu için bu konudaki hafızamız da zayıf olup, iki gün sonra unutulduğu için kimin neyi nereden aldığı da akılda kalmıyor. Bu tür teşebbüslerde bulunan kişiler de kurnaz oldukları için kısa sürede bunları unutturup yola devam ediyorlar. Tabii soru, bu kişilerin bilime ve memlekete faydaları nedir diye sorulduğunda faydalarından çok zararları olduğu ve memleketin içinde bulunduğu olumsuzlukların temel nedenlerinden birinin de bu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar ki memleketin başına bela olanlardır. Hiç bir şeye faydaları olmadığı gibi, ülkemizin uluslararası alandaki itibarını da zaman zaman zora soktukları bilinmektedir.

Ayrıca bu tür sahtekarlıklarla elde ettikleri artı değerden dolayı başkalarını da bu yola teşvik etmektedirler. Bu tür kalpazanların cevabı bilimin tarifinde olduğu gibi '*yalanı, yanlış sahtekarlığı teşhir etmekten*' geçmektedir. Yakın geçmişte yaşadığımız depremin öğrettiğinden de anlaşıldığı üzere artık onurlu bir yaşam için, güzel için, toplumun mutluluğu ve sağlığı için, sahtekarlığa yalana köşe dönmeçiliğe son vermek için, bu ve benzeri kişilerin teşhir edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bağımsız bir birim oluşturulmalı ve bilimsel anlamda sahtekarlık yapan veya yüz kızartıcı suç işleyenler bir şekilde teşhir edilmelidir. Yapılan şikayetler en ince ayrıntısına kadar incelenmeli, mahkemelikse mahkeme sonucu beklenilerek ve gerçekten bu tür yüz kızartıcı suçu işleyenler her yıl bir *Bülten* aracılığı ile kamuoyuna açıklanmalıdır. Böylece ülkemizde bilimin gelecekteki sağlıklı işlevi kısmen de olsa sağlanmış olacaktır. Bu şekilde diğer

kurumlara da örnek teşkil ederek bir nebze olsun yalanın, yanlışın, rüşvetin ve kalpazanlığın frenlenmesine yardımcı olunabilir diye düşünüyorum.

Bilim Etiği hakkında uzun tartışmalardan sonra özellikle de son zamanlarda bilimsel aşırımların yaygınlaştığı bir dönemde TÜBİTAK bünyesinde bir Merkez kuruldu ve TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) tarafından 1 Aralık 2001 tarihinde yapılan toplantıda *Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları* (Bilimsel...2002) başlıklı raporda 6 temel ilke açıklandı. Bunlar;

1. Gerçeğe Uygunluk,

Veriler, sadece bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemlerden elde edilmeli ve yorumlar ve değerlendirmesinde bilimsel yöntemlerin dışına çıkılmaz. Bu bağlamda elde edilmiş veriler saptırılamaz, elde edilmemiş sonuçlar araştırma sonuçları imiş gibi gösterilemez.

2. Bilimsel Araştırmanın Zarar Vermemesi

Bilimsel araştırma sürecinde deneklerin zarar görmemesi, deneklerin bilgilendirmesi gibi sağlık konusunda bilgilendirmeyi zorunluluk arz etmektedir. Deney hayvanlarının acı çekmemesi dikkate alınmalıdır.

3. Sorumluluk ve Haklar

Bilim insanı araştırma bulguları ile ilgili olarak toplumu bilgilendirmek ve olası zararlı uygulamalar konusunda uyarmak zorundadır. Ayrıca bilim insanı kendi vicdani kanaatine göre zararlı sonuçlar doğuracak araştırmalara katılmama hakkına sahiptir.

4. Yazarlar

Araştırma sonuçları araştırmayı yapanların tümünün isimleri katkıları oranında yayınlanır. Araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve yayına hazırlanmasında etkin katkıda bulunmamış kişilerin isimleri yazar listesinde yayınlanamaz.

5. Kaynak Gösterme ve Alıntılar

Araştırma sonuçlarının yayınlanmasında yararlanılan, kitap, dergi ve her türlü alıntı kaynağı belirtilmek zorundadır. Evrensel olarak tanınan kuram ve matematiksel formüller gibi bilinen bilgiler dışındaki herhangi bir yapıt ve bilgi izin alınmadan ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz veya yayınlanamaz.

6. Akademik Etkinliklerde Etik ve Bilim İnsanı

Bilim insanı, akademik yaşamının bütün evrelerinde ve öğretim, yöntem, ve akademik değerlendirmelere ilişkin görevlerde bilimsel liyakatı temel ölçüt olarak

kabul eder, temel etik kurallarının dışına çıkmasına göz yummaz. Eğitimin eksik verilmesi, kopyacılık, akademik ilerleme ve ödül jürilerinde bilimsel liyakat ölçülerinin dışına çıkmak, kişileri kayırmak ve benzer davranışlar kabul edilmez.

Bu bağlamda TÜBA tarafından ilan edilen *TÜBA Davranış Kuralları*'na da (TÜBA, 2002) vurgu yapmakta yarar bulunmaktadır. Söz konusu kurallarda özetle;

- İnsanlık ailesinin tüm bireylerinin haklarına ve onuruna saygı göstermek, insanları hiçbir zaman salt bir araç olarak görmemek,
- İnsanları ya da insan topluluklarını ön yargılarla ötekileştirmemek, nefret ya da şiddet yanlısı beyanlarda bulunmamak,
- Bilim öğretisinin ve bilimsel bilginin olanaklı kıldığı teknolojik gelişmelerin toplumu ya da çevreyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesi nedeniyle, topluma karşı ek sorumluluklar taşıdığı bilincinde olmak,
- Akademik dürüstlük ilkelerine harfiyen uymak; bilimsel araştırma yürütürken olsun, mesleğini icra ederken ya da eğitim-öğretim etkinlikleri içinde olsun, bilimsel bilgiye ve gerçek araştırma bulgularına sadık kalmak; **aşırımacılık** (başka bir kişinin fikir, süreç, sonuç ya da kelimelerini, onun hakkını uygun biçimde teslim etmeden kendine mal etmek) **sahtecilik** (araştırma malzemelerinin, aletlerinin ya da süreçlerinin, sonuçları değiştirecek biçimde üzerinde oynamak veya verilerin bazılarını yok sayarak ya da tahrif ederek araştırma kayıtlarının gerçek sonuçları yansıtmasını engellemek) ve **uydurmacılıktan** (olmayan veri ya da sonuçların varmış gibi göstermek) kesin olarak kaçınmak; dürüst, titiz ve güvenilir olmak,
- İnsanlara ve çevreye zarar vermemeye azami dikkat göstermek ve yürüttüğü çalışmalarla ilgili etik konularda hesap vermeye açık olmak; **yasal olmayan** veya ulusal ya da kurumsal **etik kurullarınca yasaklanmış araştırma** yürütmemek,
- Her türlü araştırma, hakemlik ve uzmanlık etkinliğinde tarafsız, nesnel ve bağımsız davranabilmek, çıkar çatışmalarından uzak durmak; araştırmacıların, özellikle genç araştırmacıların haklarına ve **akademik katkılarına saygılı olmak; yazarlık hak ve sorumluluklarının bilincinde olmak,**
- Her türlü **yetki istismarı ve tacizden uzak durmak,**
- İçinde bulunduğu bilimsel kurum ya da toplulukların düzgün ve uyumlu çalışmalarına değer vermek, yasalara ve bu kurumların kurallarına saygı göstermek; Akademinin ya da çalıştığı kurumun fonlarının ya da kaynaklarının

yerinde ve amaçlarına uygun şekilde kullanılmasını gözetmek; kurumuna (çalıştığı kuruma ya da Akademiye) vermekle yükümlü olduğu ya da vermeyi taahhüt ettiği **hizmetleri** aksatmamak.

olarak sıralanan kurallar kanımca etik değer olmalarının yanı sıra birer etik davranış olarak özümsemelidir.

Geçen yüzyılda bilim disiplinlerinin aktivitelerini artırmaları ve bu konuda yapılan harcamalar bir yana, kullanılan deneklerin niteliği ve ilerleyen süreçte teknolojik olanakların artışı ile paralel olarak artış eğilimine giren aşırma ve diğer kandırma davranışları Etik Bilimini ön plana çıkardı. Bu konuda Prof. Dr. Emin Kansu ve Prof. Dr. Şevket Ruacan bilimsel yanılmanın türleri, nedenleri, önlenmesi, cezalandırılması konusunda uluslararası düzeydeki durumunu gündeme getirdikleri çalışma dikkate değerdir (Kansu ve Ruacan, 2000). Konu çok önemli olup, ülkemizde de bir girişimin başlatılması gereklidir. Bu konuda ilgili herkesin görüşlerinin alınması ve uygun bir modelin oluşturulması yararlı olacaktır.

Üniversitelerin bilim-etik kurullarını oluşturup bilimsel verimliliği ve kaliteyi yükseltmeleri yararlı olacaktır. **Barbusse*** ‘Gerçeği söyleyenler hiçbir zaman susmak zorunda değildir’ diyor. Bilim adamı, sorumluluğu gereği gerçeği aramak ve söylemek zorundadır. Bilim adamı, bilim adamı ilkelerine göre usta-çırak ilişkisine göre yetiştirildiyse bu ifade anlamını kazanır. Bu konuda biz geleceğin beyinlerini yetiştiren hocalara vicdani ve etik sorumluluk düşmektedir. Buna bağlı olarak üniversitelerin bilim adamı yetiştirme programlarını niteliği artıracak şekilde yeniden gözden geçirmeleri gerekir. Yüksek Lisans ve Doktora programlarını yürüten Enstitülerin programlarına Bilimsel Araştırma Metotları dersi yanında, tez ve makale yazımı konulu dersleri zorunlu krediler içine alması anlamlı olacaktır. Doğru bilim adamı yetiştiren doğru bilimsel çalışma yapacaktır.

Kaynakça

Batuman, H. *Bilim ve Şarlatanlık*. İstanbul: Bulut Yayınları, 1999.

Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunlar. Ankara: TÜBA, 2002. Elektronik versiyon: (http://www.tuba.gov.tr/userfiles/image/files_tr/yayinlar/yayin_data/bilimsel.pdf).

Kansu E. ve Ruacan Ş. Bilimsel Yanılma. Emin KANSU *Cumhuriyet-BilimTeknik*, 11.11.2000 ss. 4-5.

TÜBA Davranış Kuralları 08.04.2010 tarihinde

http://www.tuba.gov.tr/userfiles/file/tuba_davranis.doc adresinden erişilmiştir.

* Barbusse, H. (1873 – 1935) Fransız romancı, şair, gazeteci. 08.04.2010 tarihinde (http://tr.wikipedia.org/wiki/Henri_Barbusse) adresinden erişilmiştir.